

УДК 346.1+347.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.67>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА НАЦІОНАЛЬНИХ АКАДЕМІЙ НАУК УКРАЇНИ

Щербина В.С.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка,**ORCID: 0000-0003-4221-0965***Боднар Т.В.,***доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: 0000-0001-7066-453X*

Щербина В.С., Боднар Т.В. Проблеми правового режиму майна національних академій наук України.

В статті досліджено правовий режим майна (майнових комплексів) Національної академії наук України та національних галузевих академій наук з урахуванням змін, внесених Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Звертається увага на суперечності в законодавстві, що виникли з прийняттям цього закону та обґрунтовується висновок щодо необхідності приведення Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих національних академій наук та статусу їх майнового комплексу» у відповідність до законів України «Про управління об'єктами державної власності» та «Про наукову і науково-технічну діяльність», зокрема, в частині уніфікації правових норм, що визначають повноваження НАН України та галузевих академій наук з управління об'єктами майнових комплексів відповідних академій. Стверджується, що внесені зміни звужують майнові права як національних академій наук, так і віднесених до їх відання організацій щодо державного майна, переданого їм на праві узуфрукту державного майна та за договором оренди. Крім цього, потребують більш чіткого правового врегулювання відносини, пов'язані з орендою майна національних академій наук, кошти від якої становлять істотне джерело фінансування діяльності академій. Встановлена заборона на укладення договорів оренди майна національних академій істотно зменшить і без того недостатнє фінансове забезпечення організацій, віднесених до їх відання.

Аргументовано доцільність визначити в Законі України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих національних академій наук та статусу їх майнового комплексу» правовий режим коштів, отриманих організаціями та установами цих академій від надання платних послуг та майна, набутого ними з інших джерел, не заборонених законом, для чого запропоновано залишати це майно (кошти) на праві власності організаціям та установам. Зазначається, що законодавчого вирішення потребують відносини щодо відчуження зазначеного майна, зокрема, стосовно визначення органу, уповноваженого приймати рішення щодо його відчуження. Крім цього, потребують більш чіткого правового врегулювання відносини, пов'язані з орендою майна національних академій наук, кошти від якої становлять істотне джерело фінансування діяльності академій. Встановлена заборона на укладення договорів оренди майна національних академій істотно зменшить і без того недостатнє фінансове забезпечення організацій, віднесених до їх відання.

Ключові слова: майновий комплекс; майно організацій; узуфрукт державного майна; оренда державного майна; відчуження державного майна.

Shcherbyna V.S., Bodnar T.V. Problems of the legal regime of the property of national academies of sciences of Ukraine.

The article examines the legal regime of property (property complexes) of the National Academy of Sciences of Ukraine and national sectoral academies of sciences, taking into account the changes

introduced by the Law of Ukraine "On the Peculiarities of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transitional Period and Associations of Legal Entities". Attention is drawn to the contradictions in the legislation that arose with the adoption of this law and the conclusion is substantiated regarding the need to bring the Law of Ukraine "On the Peculiarities of the Legal Regime of the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine, Sectoral National Academies of Sciences and the Status of Their Property Complex" into line with the Laws of Ukraine "On Management of State Property Objects" and "On Scientific and Scientific and Technical Activity", in particular in terms of unification of legal norms that determine the powers of the NAS of Ukraine and sectoral academies of sciences in managing the objects of the property complexes of the respective academies. It is argued that the amendments narrow the property rights of both national academies of sciences and organizations under their jurisdiction regarding state property transferred to them on the right of usufruct of state property and under a lease agreement. It is proposed to clearly define in the legislation whether the form of ownership of state property transferred to the NAS of Ukraine and national branch academies of sciences on the right of usufruct can be changed. The expediency of defining in the Law of Ukraine "On the Peculiarities of the Legal Regime of the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine, Sectoral National Academies of Sciences and the Status of Their Property Complex" the legal regime of funds received by organizations and institutions of these academies from the provision of paid services and property acquired by them from other sources not prohibited by law is argued, for which it is proposed to leave this property (funds) in the ownership of organizations and institutions. It is noted that relations regarding the alienation of the specified property require a legislative solution, in particular, regarding the determination of the body authorized to make decisions regarding its alienation. In addition, relations related to the lease of property of national academies of sciences, the funds from which constitute a significant source of financing for the activities of the academies, require clearer legal regulation. The established ban on the conclusion of lease agreements for the property of national academies will significantly reduce the already insufficient financial support of organizations under their jurisdiction.

Key words: property complex; property of organizations; usufruct of state property; lease of state property; alienation of state property.

Постановка проблеми. Серед об'єктів управління державної власності особливе місце посідає державне майно, передане в безстрокове безоплатне користування Національній академії наук України та національним галузевим академіям наук.

Деякі питання правового режиму майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук були предметом нашого дослідження [1], проте зміни, внесені до низки законів Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [2] (далі – Закон 4196-IX), значною мірою вплинули на визначення речових прав, на яких державне та комунальне майно може передаватися певним юридичним особам, а також на правовий режим майна національних академій наук, що змушує знову повернутися до проблем правового режиму майна цих академій та віднесених до їхнього відання організацій.

Метою статті є з'ясування особливостей правового режиму майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, зумовлених змінами, внесеними до нормативно-правових актів Законом 4196-IX, а також виявлення проблем правового регулювання оренди та відчуження майна національних академій наук.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового режиму майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, які ще більше загострилися з прийняттям Закону 4196-IX і внесення змін до інших нормативно-правових актів, не дістали належного висвітлення в юридичній літературі, а тому потребують не тільки поглибленого дослідження, але і внесення відповідних змін задля удосконалення правового режиму відносин щодо управління майном національних академій наук.

Виклад основного матеріалу. Як встановлено ч. 2 ст. 2 Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» [3] (далі – Закон про академії), об'єкти майнового комплексу Національної академії наук України та об'єкти майнового комплексу національних галузевих академій наук передаються відповідно Національній академії наук України та національним галузевим академіям наук на праві узурфрукта державного майна або на іншому речовому праві на чуже майно, передбаченому законом, та передаються ними організаціям, що віднесені до відання Національної академії наук України та до відання національних галузевих академій наук, *за договором оренди* [курсив наш. – авт.].

Зміни правового режиму майна національних академій наук внаслідок введення в дію Закону 4196-IX, зокрема, заміна права господарського відання узурфруктом або «іншим речовим правом на чуже майно», а права оперативного управління – договором оренди, зумовлюють потребу у дослідженні правового режиму зазначеного майна, у тому числі правового регулювання орендних відносин, що складаються стосовно майна національних академій наук.

Як зазначено в абз. 10 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» [4], одним з об'єктів управління державної власності є державне майно, передане в *безстрокове безоплатне користування* [курсив наш. – авт.] Національній академії наук України та національним галузевим академіям наук.

Разом з тим ч. 1 ст. 2 Закону про академії встановлює, що майновий комплекс Національної академії наук України та майновий комплекс національних галузевих академій наук складають усі матеріальні та нематеріальні активи (далі – об'єкти майнового комплексу), що обліковуються на балансах Національної академії наук України та на балансах відповідних національних галузевих академій наук і організацій, віднесених до відання Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, і які закріплені державою за Національною академією наук України та за національними галузевими академіями наук в *безстрокове користування* [курсив наш. – авт.], або придбані за рахунок бюджетних коштів, а також коштів від фінансово-господарської діяльності та/або набуті іншим шляхом, не забороненим законом.

Таким чином, свого часу виникла розбіжність при визначенні цими законами права, на якому майно передане і закріплене за академіями наук: в одному законі йдеться про безстрокове безоплатне користування, в іншому – про безстрокове користування. Щодо іншої правомочності – володіння – закони жодних приписів не містять.

Зміни, внесені Законом 4196-IX до ч. 2 ст. 2 Закону про академії стосовно узурфрукту та договорів оренди додали до згаданої розбіжності ще одну – між частинами першою та другою статті 2 Закону про академії, а саме: з одного боку майновий комплекс академій наук складають об'єкти майнового комплексу, які *закріплені* [курсив наш. – авт.] державою за зазначеними академіями наук, а з іншого – об'єкти майнового комплексу наук *передаються* [курсив наш. – авт.]. Граматичне тлумачення дозволяє дійти висновку про те, що йдеться про передання майна в майбутньому.

Аналіз законодавчих нововведень щодо майна національних академій наук породив низку питань, які поки що залишаються без відповіді.

По-перше, навіть якщо розширено тлумачити норму ч. 3 ст. 13 Закону 4196-IX щодо заборони закріплення (передачі) майна за юридичними особами на праві господарського відання або на праві оперативного управління, хоч для цього, на наш погляд, немає підстав, оскільки зазначена стаття стосується підприємств, то без відповіді залишається питання про те, на якому праві має належати майно національним академіям наук та віднесеним до відання цих академій організаціям (науковим установам), якщо таке майно до внесення змін до ч. 2 ст. 2 Закону про академії належало їм на праві господарського відання і праві оперативного управління відповідно. Адже згідно з ч. 1 ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

По-друге, як узгодити безстрокове безоплатне користування з узурфруктом, змістом якого згідно з ч. 1 ст. 9¹ Закону України «Про управління об'єктами державної власності» є не лише користування, але і володіння майном?

Наведені приклади розбіжностей свідчать про очевидну потребу в узгодженні норм зазначених законів.

Внесені Законом 4196-IX зміни породили також питання стосовно правового регулювання оренди майна національних академій наук, а також майна переданого ними організаціям, віднесеним до їх відання.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини пов'язані з передачею в оренду державного майна, є Закон України «Про оренду державного і комунального майна» [5] (далі – Закон про оренду), проте, як зазначено в абз. 2 ч. 6 ст. 2 Закону про оренду, відносини оренди рухомого та нерухомого майна, об'єктів майнового комплексу Національної академії наук України та національних галузевих академій наук регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу».

Що це означає для правового регулювання орендних відносин між національними академіями наук і віднесеними до їх відання організаціями, а також стосовно можливості укладання цими організаціями договорів оренди (суборенди) майна, у тому числі нерухомого, що обліковується на балансах організацій?

Ні на одне, ні на інше питання чіткої і прямої відповіді в Законі ми не знаходимо. Між тим, зокрема, з метою подолання негативних наслідків, що пов'язані із хронічним недофінансуванням НАН України, та забезпечення ефективного використання майна академії, в 2024 р. Бюро Президії та Президією НАН України ухвалено 32 рішення про надання в оренду тільки пільговим категоріям орендарів нерухомого майна НАН України площею 35 851,2 кв.м.

Крім того, станом на 01.01.2025 передано в оренду 345,6 тис. кв. м, зокрема майданчиків 29 тис. кв.м. Від передачі в оренду майна НАН України за 2024 р. отримано 229,5 млн. грн. орендної плати, з яких 9,6 млн. грн. витрачено на ремонт будівель та інженерних споруд, орендарями відшкодовано 213,6 млн. грн. комунальних платежів [6, с. 531].

Отже, заборона на укладення договорів оренди майна національних академій істотно зменшить і без того недостатнє фінансове забезпечення організацій, віднесених до їх відання, що, наприклад в 2024 р. було пов'язано, зокрема, із застосування режиму неповного робочого часу, неоплачуваних відпусток тощо (середня зайнятість по Академії становила 9,6 місяців, а відповідний середній коефіцієнт режиму робочого часу – 0,8) [6, с. 515].

За загальним правилом, встановленим ч. 4 ст. 3 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», продаж (відчуження), передача в оренду (найм) об'єктів державної власності здійснюються на конкурентних засадах шляхом проведення електронних аукціонів (публічних торгів) в електронній торговій системі з урахуванням особливостей, визначених законом.

Оскільки згідно з ч. 1 ст. 15 Закону про оренду право на отримання в оренду державного майна без проведення аукціону мають, зокрема, установи і організації, діяльність яких фінансується за рахунок державного бюджету, а установи і організації НАН України та галузевих академій наук відповідають цим критеріям, Закон про оренду (абз. 1 ч. 3 ст. 15) забороняє їм укладати договори суборенди цього майна. А як бути з тими договорами оренди майна національних академій наук, які вже укладені організаціями національних академій і строк дії яких ще триватиме певний час? Знову стикаємося з зворотною силою закону!

Визначення поняття оренди як речового права на майно, відповідно до якого орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно у користування за плату на певний строк (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону про оренду), породжує питання щодо орендної плати, яку мають вносити організації, віднесені до відання національних академій, зазначених академіям.

Згідно з п. 13 Методики розрахунку орендної плати за державне майно [7] (далі – Методика) річна орендна плата за оренду нерухомого майна у розмірі 1 гривні встановлюється бюджетним організаціям, закладам, установам, які повністю фінансуються з державного бюджету.

У зв'язку з цим зазначимо на помилковість висновку А.Б. Гриняка, який стверджує, що розмір річної орендної плати за оренду нерухомого майна Національної академії наук України, національних галузевих академій наук науковими установами, що віднесені до їх відання, становить 1 гривню. В інших випадках розмір ставок орендної плати затверджується нормативними актами НАН України [8, с. 55].

По-перше, в п. 13 зазначеної Методики жодним словом не згадуються ні НАН України, ні національні галузеві академії наук. В ній йдеться про «інші бюджетні організації, заклади, установи».

По-друге, такий розмір річної орендної плати (1 гривня) встановлюється для бюджетних організацій, які повністю фінансуються з державного бюджету [курсив наш. – авт.].

Що стосується організацій НАН України та національних галузевих академій наук, то вони згідно з ч. 3 ст. 8 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9] можуть зараховувати власні надходження, отримані від плати за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійну допомогу, гранти (включаючи кошти, що надходять від вітчизняних та іноземних замовників для реалізації наукових, науково-технічних та інноваційних проектів) на спеціальні реєстраційні рахунки в казначейських установах або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки, відкриті в установах банків державного сектору.

Зазначені доходи, а також відсотки, отримані від розміщення коштів державної наукової установи на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору, включаються до фінансового плану (кошторису) наукової установи і можуть використовуватися на оплату витрат, пов'язаних із здійсненням та популяризацією наукової діяльності, оплату праці, придбання майна і його обслуговування, капітальне будівництво та ремонт приміщень тощо у межах статутної діяльності наукової установи.

При цьому, як встановлено ч. 8 ст. 5 Закону, установи, організації та підприємства, що перебувають у віданні національних академій наук, самостійно розпоряджаються доходами та іншими надходженнями, одержаними від надання дозволених законодавством платних послуг. Кошти, отримані від надання дозволених законодавством платних послуг, не можуть бути вилучені в дохід держави або місцевих бюджетів. Установи, організації та підприємства, що перебувають у віданні

національних академій наук, мають право спрямовувати отримані від надання дозволених законодавством платних послуг кошти, за виключенням тієї частини, яка відповідно до закону має перераховуватися до Державного бюджету України на відповідний рік, на реконструкцію та капітальне будівництво основних фондів і соціально-побутових об'єктів, розвиток соціально-побутової бази та соціальну підтримку наукових працівників.

Щоправда, у цьому разі постає питання щодо належності набутого таким чином майна до державного майна і поширення на нього узуфрукту державного майна. На наш погляд, це майно, як і інше майно (крім переданого на праві узуфрукту державного майна), набуто з джерел, не заборонених законом (наприклад від фінансово-господарської діяльності) має належати установам та організаціям національних академій наук на праві власності, що дозволить їм самостійно розпоряджатися ним відповідно до закону.

По-третє, Методика не наділяє НАН України, так само як і національні галузеві академії наук правом затверджувати ставки орендної плати. Не передбачене таке право і Законом.

З урахуванням цього, стосовно організацій НАН України та національних галузевих академій наук має застосовуватися передбачений абз. 1 п. 14 Методики розрахунку орендної плати за державне майно розмір річної орендної плати, встановлений для оренди іншого окремого індивідуально визначеного майна (крім транспортних засобів), на рівні 12 відсотків вартості об'єкта оренди.

Як встановлено ч. 3 ст. 3 та ч. 3 ст. 4 Закону, кошти, що отримані від оренди об'єктів майнового комплексу Національної академії наук України та оренди об'єктів майнового комплексу національних галузевих академій наук, в повному обсязі спрямовуються на виконання статутних завдань відповідно Національної академії наук України і національних галузевих академій наук та організацій, що віднесені до їх відання.

Якщо взяти до уваги, що дія цієї норми поширюється і на орендну плату, яка вноситься організаціями, віднесеними до відання НАН України та національних академій наук, то це означає, що орендарі (наукові установи та інші організації) щомісяця мають сплачувати академіям орендну плату за рахунок коштів від фінансово-господарської діяльності та/або іншим шляхом, не забороненим законом, яка потім повертатиметься або не повертатиметься їм для фінансування діяльності наукових установ.

Зважаючи на кількість наукових установ, віднесених до відання національних галузевих академій наук (а їх налічується більше 80), неважко порахувати, скільки разів на рік і національні академії наук, і наукові установи, які віднесені до їх відання, будуть здійснювати розрахунки, збільшуючи прибутки банків, що їх обслуговують.

Ще одна проблема, яка, на наш погляд, не отримала однозначного вирішення в законодавстві, стосується відчуження майна національних академій наук.

Відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону відчуження нерухомого майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук і організацій, що віднесені до їх відання, здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Пунктом 3 Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України [10], встановлено, що дія цього Порядку поширюється, зокрема, на відчуження майна, переданого Національній та галузевим академіям наук у безстрокове безоплатне користування. При цьому згідно з абз. 1 п. 6 зазначеного Порядку відчуження майна здійснюється безпосередньо суб'єктом господарювання, на балансі якого перебуває таке майно, лише після надання на це згоди або дозволу відповідного суб'єкта управління майном, який є представником власника і виконує його функції у межах, визначених законодавчими актами.

Між тим, ні Закон України «Про управління об'єктами державної власності» (ст. 8), ні Закон про академії не наділяють національні академії правом надавати згоду чи дозвіл на відчуження майна національних академій наук, оскільки наразі це суперечило б поняттю узуфрукту, який не передбачає повноваження розпоряджатися майном, переданим в узуфрукт.

Очевидно, що в законодавстві слід чітко визначити, чи може бути змінена форма власності на державне майно, передане НАН України та національним галузевим академіям наук на праві узуфрукту.

Висновки. Проведене дослідження правового режиму майнових комплексів НАН України та національних галузевих академій наук, а також об'єктів майнових комплексів, закріплених за установами та організаціями, що знаходяться у віданні цих академій, свідчить про звуження майнових права як національних академій наук, так і віднесених до їх відання організацій щодо державного майна, переданого їм на праві узуфрукту державного майна та за договором оренди. Водночас аналіз нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері суспільних відносин, підтверджує необхідність приведення Закону України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового

комплексу» у відповідність до законів України «Про управління об'єктами державної власності» та «Про наукову і науково-технічну діяльність», зокрема, в частині уніфікації правових норм, що визначають повноваження НАН України та національних галузевих академій наук щодо управління об'єктами майнових комплексів відповідних академій.

Зокрема, потребують більш чіткого правового врегулювання відносини, пов'язані з орендою майна національних академій наук, а також відносини щодо відчуження зазначеного майна, зокрема стосовно визначення органу, уповноваженого приймати рішення щодо його відчуження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Щербина В.С., Боднар Т.В. Правовий режим майна Національної академії наук України та національних галузевих академій наук. *Проблеми законності*. 2019. № 147. С. 110-120. DOI: 10.21564/2414-990x.147.186407..
2. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 27.12.2025)
3. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу : Закон України від 07.02.2002 р. № 3065-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3065-14#Text> (дата звернення: 27.12.2025).
4. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16?find=1&text=узуфрукт#Text> (дата звернення: 27.12.2025).
5. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 03.10.2019 р. № 157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20?find=1&text=контроль#Text> (дата звернення: 27.12.2025).
6. Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2024 році / НАН України. Київ: Академперіодика, 2025. 610 с. URL: <https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-nanu-2024-ostatocn-redag.pdf>.
7. Методика розрахунку орендної плати за державне майно. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2021-п#Text> (дата звернення: 27.12.2025).
8. Гриняк А.Б. Правовий режим майна Національної академії наук України та національних галузевих наук: зміна парадигми. *Нове українське право*. Вип. 3, 2025. С. 50-56. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.6>.
9. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 27.12.2025).
10. Порядок відчуження об'єктів державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р. № 803. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2007-п> (дата звернення: 27.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026